

İLHAN KUTLUER

Yitirilmiş Hikmeti
Ararken

© İz Yayıncılık Limited Şirketi, 2017
Sertifika no: 17313

İZ YAYINCILIK: 665
inceleme araştırma dizisi: 241
ISBN: 978-975-355-848-8
4. baskı; İstanbul, 2017

Litros Yolu, Fatih Sanayi Sitesi 12/266, Topkapı-İstanbul
telefon: (212) 5207210 • faks: (212) 5115791
www.iz.com.tr • bilgi@iz.com.tr
facebook.com/izyayincilik • twitter.com/izyayincilik
instagram.com/izyayincilik • youtube.com/izyayincilik

kapak resmi:

İbn Sînâ çalışırken. Resmin orijinali, filozofun doğum yeri olan Afşana köyündeki İbn Sînâ müzesinde sergilenmektedir. Buhara Vilayeti, Özbekistan.

kapak: Medine Efe

Basıldığı yer: Alemdar Ofset Matbaacılık Davutpaşa Caddesi
Besler İş Merkezi No: 20/29 Topkapı/İstanbul (Sertifika no: 22953)

Hangi Oksidantalizm?(*)

İslâm Medeniyeti, İslâm İmajı ve Oryantalizm

Avrupa'nın İslâm hakkında Ortaçağ'dan beri canlı ilgile-re sahip olduğunu biliyoruz. İslâm'ın bu çağdaki yükselişini kendi geleceği için bir tehdit olarak algılayan Hıristiyan dün-yanın İslâm hakkında oldukça çarpık imajlar ürettiğini de... Bunların politik sonuçlarının önce ardı ardına gelen Haçlı se-ferleri, daha sonra Reconquista olarak anılan *Müslüman* Endü-lüs Medeniyetinin çökertilmesi ve nihayet Avrupa'nın dinî ve politik hayatını derinden etkileyen Osmanlı gücüyle baş etme sorunu şeklinde tecelli ettiği de bilinen bir gerçektir. Ortaçağ Avrupa'sı ve Hıristiyanlık için dış tehdit açıkça ve yalnızca İslâm gerçeğiydi; Hıristiyan dünyanın gösterdiği tepki ve geliştirdiği söylemlerde bir medeniyetin kendi iç refleksleri bakımından şaşılacak bir yan yoktu. Eğer tuhaf karşılanacak bir şey varsa o da Ortaçağ'da İslâm hakkında üretilen imajın ger-

(*) Bu metin daha önce Marife: *Bilimsel Birikim Dergisi (Oksidantalizm Özel Sayısı)*'nda (yıl:6, sayı:3, 2007, s. 437-452) yayınlanmıştır. Elinizdeki kitabın dördüncü bas-kısını yayına hazırlarken ilk haliyle kitaba giren bu düşünsel denemenin redaksiyona ihtiyacı olduğu anlaşıldı. Metnin bazı paragraflarında fark edilen za'f-ı telif, fikrî kopukluluk gibi problemler giderildi ve zühûl eseri bazı ha-ta tashih edildi. İkmal ve ta'dil edici küçük dokunuşlarla da deneme yazımız son şeklini almış oldu.

çeğinden nasıl olup da bu kadar uzak olduğudur. Akla gelen ilk sebep İslâm'ın yükselişi karşısındaki tehdit algısının yahut bu algının doğurduğu korkunun çok derin ve sarsıcı olmasıdır. Korku ve tedirginliğin hâkim olduğu bir algılama sürecinin ötekileştirme, yabancılaştırma ve düşman görme süreciyle at başı gitmesi tanımaya yönelik bilgilenme ve aydınlanma beklentisinin hayal olması, savunmacı ve propaganda edici söylemlerin ortama egemen olması demekti ve nitekim gelişmeler de öyle olmuştur. Ancak bu arada korkuya hayranlığın da eşlik ettiğini göz ardı etmemek lazımdır. Ortaçağ İslâm medeniyeti bir medeniyetin kurucu unsurlarının o tarihî şartlarda ifade edebileceği kemal bakımından Avrupa'da hayranlık uyandıracak düzeyde idi. Ortaçağ Avrupa'sının entelektüelleri kendilerinde olmayan birçok medenî standardın Müslüman medeniyetinde olduğunu açık biçimde fark etmişlerdi ve aslında medeniyetler buluşmasının önemli bir imkânı olabilecek tercüme faaliyetine bu yüzden giriştiler. Medeniyet tarihi bakımından bunda da şaşılacak bir durum yoktur. Bir medeniyet kendisinde olmayan ya da olduğu halde üretmeyi başaramadığı insanî birikimleri talihli ya da talihsiz münasebetler içinde bulunduğu öteki medeniyetlerden tevarüs etmek ister.

Bu, İslâm medeniyetinin gelişimi için de söz konusu olan bir tarihî kuraldır. Bilindiği üzere İslâm medeniyeti de kendi gelişimi içinde Grek-Helenistik, Fars ve Hind medeniyetlerinin beşerî birikimleriyle temas kurmuş ve ihtiyacı olduğunu düşündüğü literatürü tercümeler yoluyla tevarüs etmişti. Burada analizi gerektiren husus korku ve hayranlık faktörünün İslâm medeniyetini üretenler nezdinde yönlendirici olup olmadığıdır. Araştırmalar ve hâlâ sürdürülen klasik okumaları Müslümanların münasebet içine girdiği medeniyetler karşısında kendilerini bir öz kimlik ve akıbet krizine itecek denli marazî bir tepki geliştirmediklerini göstermektedir. Tercüme faaliyetlerini yönlendiren birçok faktörden söz edilebilir; ancak bunlar içinde derin bir korkunun ve özkimlik bakımından derin krizler doğuracak bir hayranlık duygusunun bulunmadığı

hususunu neredeyse kesindir. Sanırım bunun önde gelen sebebi Müslüman toplumunun İslâm vahyinin hakikatine olan derin bağılılığı ve bunun doğurduğu sarsılmaz özgüven duygusudur. Ayrıca Müslümanların öteki medeniyet birikimleriyle, fethedilmiş havzaların sınırları içinde yani inisiyatifin daima Müslümanların elinde olduğu Dârü'l-İslâm'ın güvenli sularında temas sağlamış olmalarıdır. Kısa süre içinde önce bölgesel sonra da kıtalararası güç haline gelen İslâm medeniyeti, çok uluslu, çok kültürlü ve çok dinli bir emperyal oluşum halini almıştır. Bu yüzden kendi sınırları içinde kalan İslâm-dışı kültürlerin mensuplarını bir tehdit olarak görmekten çok bir fırsat olarak değerlendirme yönünde belli zihni bir eğilime sahip oldu. Bunları söylerken hiçbir şekilde Dehriyye, Sümeniyye, Berâhime, Sâbiyye, Sofestâiyye, Zenâdika... gibi ilhad akımlarının zaman zaman bir tehdit olarak algılandığı ve bu tehdidin İslâm-dışı eski kültürlerle irtibatlandırıldığı gerçeğini göz ardı etmek niyetinde değilim. Ancak bu akımlar sistem-içi muhalefetin İslâm-dışı kültürlerle ilgili uzantılara sahip bulunan görüntüleriydi ve köklü bir panik duygusuna yol açmadan yine sistem içinde alınacak önlemlerle izale edilebilir tehditler olarak görülüyordu. Dolayısıyla İslâm-dışı bir medeniyet veya medeniyetler karşısında durmaksızın biriken patolojik bir korkunun İslâm toplumu içinde kendi egemenliğini kurduğunu söylemek imkânsızdır. Aynı durum Müslüman bilginlerin öteki İbrâhimî dinler karşısında geliştirdikleri ve akademik temelleri Ortaçağ İslâm algısıyla mukayese bile kabul etmeyecek drenli sağlam olan reddiye literatürü için de geçerlidir.

Buna karşılık Müslümanlar aynı kültürlerin tarih boyunca ürettiği beşerî ve özellikle entelektüel birikimler karşısında daima canlı bir ilgi geliştirdiler ve fakat bu ilginin bilgiye dönüşme süreçleri onların anlam ve değer dünyalarını ekseninden kaydıracak bir hayranlık duygusuna yol açmamıştır. Tıp, matematik, astronomi, tabiat disiplinleri, mantık ve metafizikte, hatta ahlâk ve siyaset düşüncesi alanlarında İslâm medeniyetinin daha da gelişmesi için ihtiyaç duydukları ilmi ve felsefi bi-

rikimleri doğal bir ilmî merakla okudular, öğrendiler. Yorumlamak ve eleştirmek suretiyle yeniden ürettiler. Ancak bütün bunları kendileri olarak ve kendileri kalarak başardılar. Çünkü bütün bu başarıların öznesi olan kişiler belki Arap, Türk, Fars, Grek, Kıptî, Berberî... olmak bakımından farklılıklar taşıyordu ama Müslüman olmak ya da Müslümanların güvencesi altında yaşamak bakımından ortak bir kurucu bilince sahiptiler. Buna bir de kendisini Hz. Âdem'e kadar götüren, bütün eski vahiylerin hakikatini bir evrensel gelenek olarak içerdiğini talim eden ve her bir müminini bu muazzam hakikat geleceğinin şerefli bir üyesi sayan İslâm dininin verdiği sarsılmaz özgüven duygusunu da ekleyin.

Ortaçağ Avrupa'sının İslâm hakkında ürettiği çarpık imaj ve İslâm medeniyeti karşısında geliştirdiği tutum, korku ve hayranlık duygularının karışımından oluşan bir psikolojiyle ilgiliydi, dedik. Bilim ve felsefe metinlerini büyük bir iştihâ ile okudukları Müslümanların entelektüel açıdan uyandırdığı hayranlık imajı, hem bir medeniyet iddiası hem de bir politik güç olarak korktukları ve tehdit kaynağı olarak gördükleri İslâm imajıyla şaşkıncu biçimde çelişiyordu. Dolayısıyla üretilen menfi imajların sadece yeterince tanımamaya bağlanması çok açıklayıcı görünmüyor.

Bu arada Avrupalı'nın İslâm hakkındaki yargılarının daha sonraki Oryantalist araştırmalar bakımından etkileyecek bir sürekliliğe sahip olduğu da belirtilmelidir. Avrupa'nın İslâm hakkındaki algılama süreçleri Ortaçağ'dan uzanıp gelen imajların süreklilik, etki ve etkileriyle bağlantılıdır ama Oryantalizm olgusunu tek başına açıklamaya yetmez ve Avrupa-İslâm ilişkilerinin Ortaçağ -ve belki de erken Rönesans dönemi- için bir "oryantalist söylem"den bahsetmek mümkün görünmüyor. Rönesans Türklerin Avrupa kıtasında at koştuğu ve Müslümanlıkla aynı anlama gelen "Türk"ün yeni bir tehdit algısına yol açtığı dönemdir. Avrupa'nın antik kaynaklara dönerek bir Hümanizm hareketi başlattığı ve bir medeniyet atılımına, yeni bir çıkış yoluna hazırlandığı bu dönemin "yenilmez

Türk" imajının beslediğı korkularla ilgili olduğı tezi gerçekten araştırmaya değer görünüyor. Rönesans çağı modernliğin başlangıç evresi olabilir ama Oryantalizm'in aslî hüviyetiyle ortaya çıktığı bir dönem sayılabilir mi? Bu yüzden Oryantalizm'in başlangıcını Rönesans olarak göstermek de tartışmalı bir husustur. Oryantalizm'in gerçek hüviyetiyle ortaya çıkması Türk ve İslâm gücünün artık alt edilebileceğine inancın yeshermeye başladığı ve meselenin sadece bunun nasıl başarılabacağından ibaret olmasıyla bağlantılıdır. İlgili alanının "Doğu" kavramına kadar genişletilmesi ise Avrupa'nın kendine güvenmeye başladığı ve giderek Avrupa dışındaki kaynaklara göz diktiğı dönemlere denk gelir. Çünkü eğer Avrupa modern zamanların emperyalist gücü haline gelmeseydi Ortaçağ'da ve hatta Rönesans'ta olup bitenleri bir medeniyetin rakip medeniyet karşısındaki doğal bir savunma refleksi olarak yorumlayıp geçecektik. Oryantalizm bu anlamda modern zamanların bir üretimidir ve doğrudan doğruya Avrupa'nın dünyanın öteki bölgelerini kolonileştirme girişiminin bir parçasıdır. Yani bütün kendine özgü yönlerini Batı denilen Antik ve Ortaçağ'ı da içine alan müphem bir kültür coğrafyasından değil, Avrupa'nın başlatıp geliştirdiğı modern zihniyet dünyasından almaktadır. Dolayısıyla Oryantalizm'e özgü yönlerin modernliğin artık teşekkül ettiğı biçimleriyle paralellik taşıdığını belirtmek isteriz. Çünkü bu yönleriyle Oryantalizm kadim ve Ortaçağlarda emsali görülmemiş biçimde tamamen modern zihinsel kalıplara göre inşa edilmiştir. Dolayısıyla bu zihinsel kalıplar içinde tanımlanan Doğu ve Batı kavramlarının da aslında modern zihniyet dünyasının icatları olduğunu pekâlâ varsayabiliriz.

Kim Oksidentalîst?

Edward W. Said *Oryantalizm* adlı kitabında Avrupa'nın koloniyalist tutumu ile sömürge haline getirdiğı kültürel coğrafyalar hakkında bilgilenme ihtiyacı arasındaki ilişkiyi açık bir surette göstermiştir. Ancak Said'e göre bu ihtiyaç sadece bi-

limsel veya akademik bir merakın hissettirdiği bir tanıma ihtiyacı olmaktan çok uzaktır. O bir tanımadan çok bir tanımlama ihtiyacıdır ve bu ihtiyacı doğuran ilgi ve çıkarlar öncelikle kolonyalist politikaların güç istemiyle tayin edilmiştir. Bu bakımdan Oryantalizm'i yalnızca genel olarak beşerî bilimlerin metodolojisi için değil, başta İslâm olmak üzere Avrupalı olmayan kültürler için problematik hale getiren bu ilgi ve çıkarlardır. Said bu yüzden bilgi ve iktidar arasındaki ilişkiyi gösteren ve bilgiyi egemenlik ilgilerinin yönlendirdiği söyleme indirgeyen Foucaultçu yaklaşımlardan alabildiğine yararlanmıştı. Özellikle manevî ve kültürel bilimler alanında bilgi ile ilgi arasında bir ilişkinin olduğu hususu doğrudur ancak bütün mesele bu ilginin mahiyetindedir. Said'in ileri sürdüğü ve okuyucusunu büyük ölçüde ikna ettiği şey, bu ilginin kolonyalist politikalarca şekillendiği ve son tahlilde Oryantalizm'in öteki kültürlerle dair tanımlamaları üzerinden Avrupa'nın zihniyet dünyasını yansıtan bir ayna olduğudur. Açıkçası bu ayna Oryantalizm'in kodları deşifre edildiğinde kolonyalist Avrupa'nın modern zamanlarda geliştirilmiş biçimleriyle ırkçılık, Avrupa-merkezcilik, Aydınlanma Akılcılığı ve modern tarih felsefesi yahut ilerleme fikri üzerinde yükselen zihniyet dünyasını açık seçik bir surette yansıtmaktadır.

Said Batı entelijansiyasından kendisine yöneltilen eleştirilere tek tek cevaplar vermişti. Ancak kitabının sonunda yaptığı bir uyarı bütün bu cevaplardan çok daha ilgi çekiciydi. Bu uyarı Oryantalizm'e karşı verilecek cevabın Oksidantalizm olmaması gerektiği yönündeydi. Onun bu uyarısı yine modern Avrupa'nın bir icadı olduğunu düşündüğü Batı-Doğu dikotomisinin evrensel bir ilke, kabulü zorunlu bir tabii durum gibi algılanma tehlikesini bertaraf etmekle ilgiliydi ve bu tehlike bertaraf edilmediğinde Oryantalizm'e gösterilecek tepkinin onun zıddını, yani, Oksidantalizm'i üretme tehlikesini beraberinde getirme ihtimali Said'i tedirgin etmiş görünüyordu.

Acaba Said'in öngörüsü gerçekleşmiş ve "Oksidantalizm verus Oryantalizm" tarzında yaklaşımlar gündeme gelmiş midir? Eğer gelmişse Said'in tedirginliğini haklı çıkaracak mahiyette midir? Şunu hemen belirtmek gerekir ki "Garb" (Occident) teriminin Müslüman dünyada bir problem olarak gündeme gelmesi modern zamanlarda olmuş ve Avrupa emperyalizminin İslâm dünyası üzerine bir kâbus gibi çöktüğü dönemlerle eşzamanlı bir seyir izlemiştir. Bu tehdit elbette Müslüman mütefekkirlerin "Garb" karşısında eleştirel bir tutum takınmalarını beraberinde getirecekti. Başta İslah ekolü gelmek üzere birçok âlim Garp medeniyetinin emperyalist emellerine karşı çıkarırken modern medeniyetin hazcı dolayısıyla çıkarıcı, sömürgeci dolayısıyla zalim, yıkıcı dolayısıyla kültür düşmanı, maddecî dolayısıyla metafizik ve din aleyhtarı, ırkçı dolayısıyla evrensel insanlık fikrinden uzak menfi değerlerle ilgisini ısrarla vurguladılar. Ancak işin bir de kendi medeniyet durumlarına ilişkin yanı söz konusuydu. Kendi medeniyetleri sanayi devrimini tamamlayarak müthiş bir mekanik güce ulaşmış olan Garp karşısında zayıf düşmüştü ve Garp'tan kendilerine yönelen emperyalist tehditle baş edebilmeleri, onların gücüne mukabil güç üretmekle mümkündü. Yapılacak iş, modernleşmekti ve bir medeniyetin öz kimliğini yitirmeden bu hamleyi yapması hem inanç ve değerler planında bir öze dönüşü hem de modernleşmenin önündeki geleneksel kültür formlarını ıslah edip aşmayı gerekli kılıyordu. Öte yandan Renan gibi ırkçı yazarların İslâm hakkındaki yorumları herhalde hatırlardadır. Bu yazar İslâm dinini semitik zihniyetin bir ürünü olarak görüyor, İslâm'ın bilimsel ve felsefî gelişmelerle yan yana getirilemeyeceğini savunuyordu. İslâm dünyasının geri kalmışlık problemini doğrudan doğruya İslâm'a bağlayan bu tip iddialarda tipik örneğini gözlemlediğimiz modern oryantalist söylemin, zaman zaman İslâm'ın muazzez peygamberine de yönelen hakaretleri söz konusuydu. Bunlarla baş etmek için gösterilen çabalar kaçınılmaz olarak Oryantalizm'in İslâm tanımlamalarını tehdit olarak algılama sonucunu doğuruyor ve

Avrupalı aydınların ilmî samimiyeti hakkında derin kuşkular doğuruyordu. Bütün bunlara bir de İslâm kültür coğrafyasında yetişmiş ancak Garb'ın maddî başarıları karşısındaki edilgin hayranlıkları sebebiyle hem kendi değerler dünyasının geçerliliğinden kuşkuya düşmüş hem de topyekûn Garplılaşmayı bir çare olarak öneren bir aydın kuşağının ortaya çıkması eklenmişti. Bunların taklitçi söylemlerine karşı da Garb'ı eleştirmeyi ve İslâmî kimliği yüceltmeyi gerektiren bir mücadele vermek gerekiyordu. Emperyalist Garb'ın tehditleri karşısında geliştirilen bu savunmacı tutum Garb'ın maddî kalkınmışlığı ve üstünlüğünü de teslim etmek zorunda olduğundan aynı kalkınmışlık ve üstünlük düzeyini yakalamak bir modernleşme talebinin ortaya çıkmasına yol açtı ve bu yüzden günümüz araştırmacılarının "İslâmcılık" denilen tarihî ideolojiyi bir modernleşme projesi olarak tanımlamaları tamamen doğrudur. Bu açıdan bakıldığında gerek İslahçı ekolün gerekse Tanzimat'tan itibaren devlet yapısını modernleştirme ve toplumun İslâmî kimliğini pekiştirme çabası içinde olan Osmanlı-Türk münevverlerinin temelde ölümcül Garp tehdidiyle baş etmek zorunluluğuyla hareket ettikleri söylenmelidir. Önemli olan bu tutumun bizatihi ve topyekûn bir Garp düşmanlığı şeklinde tezahür edip etmediğini tespittir. Yani Efganî, Abduh, Resîd Rıza, Kevakibî, Tunuslu Hayreddin Paşa, Namık Kemal, Ahmet Cevdet Paşa, Ali Suavi gibi Müslüman aydınların Oksidantalizm'in İslâm dünyasındaki ilk temsilcileri olduğu söylenebilir mi? Garp Kolonyalizm'i ve Oryantalizm'inin tehditlerine karşı bir varoluş mücadelesi vermek üzere tepki koymak, kolonyalist formlarıyla modern Garb medeniyetinin değerlerini eleştirmek ve İslâm'ın çağlar aşan değerini ısrarla vurgulamak Oksidantalizm'i tanımlamaya yetiyorsa, evet. İslahçı ekolün Garp medeniyetine bakışının temellere inen bir bilgiye ve köklü eleştirilere dayanmadığını ileri sürerek, "Garb'ın ilmini ve tekniğini alalım, ahlâkını terk edelim" formülünde ifade edilen klasik İslâmcı modernleşme ideolojisini, bilgi ve değer arasındaki ilişkiyi göz ardı ettiği gerekçesiyle sathî bu-

lan ve Garb'ı bilim ve teknoloji de dâhil olmak üzere temel aldığı bütün entelektüel boyutlarıyla öğrenmeyi ve eleştirmeyi gerekli gören sonraki aydın kuşaklar için de aynı soru geçerlidir. Rahmetli İsmail Râcî el-Fârûkî'nin "Bilginin İslâmîleştirilmesi", Nakîb el-Attâs'ın "Bilginin De-Westernizasyonu" yönündeki fikriyatı, Seyyid Hüseyin Nasr'ın moderniteyi kökten eleştiriye tabi tutan, modern Batı'ya kaybettiği hikmeti hatırlatmak amacıyla bilgi ile kutsal arasında yeniden ilişki kurmasını öneren Perenyalist doktrini ve nihayet Sezai Karakoç'un medeniyet kavramını eksene alan "Diriliş" tezi Oksidentalst yaklaşımlar cümlesinden sayılacak mıdır? Bu soruları Oswald Spengler gibi bizzat Avrupa düşüncesi içinden gelen Batı eleştirileri için de sormak mümkündür. Köken itibariyle Avrupalı, Batı kültürünü çok iyi bilen, kendi arayışları sonunda Müslümanlığı seçmiş René Guénon, Frithjof Schuon, Martin Lings, Titus Bruckhardt gibi Batıda etkili olmuş mutasavvıf entelektüellerin, çok spesifik bir "Doğu" kavramı ekseninde modern dünyaya yönelttiği eleştirilerin de bu bağlamda apayrı bir değerlendirmeyi gerektirdiğine ne demeli? Tabiatıyla bu sorulara verilecek cevaplar Oksidantalizm'den ne anlaşıldığıyla doğrudan ilgilidir. Eğer Oksidantalizm'den anlaşılan sadece Batı coğrafyasında yaşayan insanları özde düşman görmekle ilgisi olmayan, sadece belli bir medeniyet perspektifinden modern Batı zihniyet dünyasının bir eleştirisi ise bu tanım yeterli olmayacaktır. Bu satırların yazarı Oksidantalizm denilen fikrî yönelişin, sadece bir medeniyetin kendisini savunma, özüne uygun olarak yeniden teşekkül ettirme, insanlığın ikinci çağında yeniden var olma ve bu istikamette Batı medeniyetini yahut moderniteyi eleştirme hakkına indirgenebileceği kanısında değildir. Çünkü gerekçeleri aşağıda kısaca belirtileceği üzere, meşruiyetini benzeri bir haktan alıyor görünse de, Oksidantalizm'in telkin ettiği yöntem Oryantalizm'in bütün arzularını tevarüs ediyor izlenimi veren bir yaklaşıma sahip olduğu nispette eleştirilmeyi bizzat hak etmektedir.

Oksidantalizm'in Bir "Yeni Bilim" Olarak İnşâsı: Hasan Hanefî ve 'İlmü'l-İstiğrâb'ı

Eleştirel bir duruş belirleyebilmek için açıkça Oksidantalizm başlığı altında ileri sürülmüş bazı fikirleri kısaca özetlemek gerekecektir. Bunlardan ilki Kahire Üniversitesi felsefe profesörü Hasan Hanefî'ye aittir. Hanefî *Mukaddime fi 'ilmi'l-istiğrâb* (Oksidantalizm Bilimine Giriş, Beyrut 1992) adlı hacimli eserinde Oksidantalizm'i bir bilimsel disiplin olarak temellendirmek ister. Kendisi "Oryantalizm'den Oksidantalizm'e" **başlığıyla kaleme aldığı bir metinde (Hasan Hanefî, "From Orientalism to Occidentalism", *Ishraq: Islamic Philosophy Yearbook*, sayı 1, Moscow 2010, s. 15-22) bu husustaki temel yaklaşımını** öz halinde dile getirmiştir. Biz de Hanefî'nin Oksidantalizm'i bir bilim olarak inşâya yönelik özgün fikirlerini muhtasar ve müfid biçimde ortaya koyan bu metinden güvenle yararlanmak istiyoruz (**bakınız:** <http://iphras.ru/uplfile/smironov/ishraq/1/hanafi.pdf>).

Hanefî'ye göre Oryantalizm'in ifşa ettiği şey, araştırma nesnesinden ziyade araştıran öznedir. Doğu ruhunu kavramaktan çok Batı'nın zihniyetini yansıtır. Coğrafi sınırları dışında alabildiğine yayılan Batı bu topraklarda hükümran olabilmek için kendi dışındaki kültürleri daha iyi anlamaya çalışmıştır. Bilgi güçtür çünkü. Klasik Oryantalizm büyük ölçüde modern Batı'ya özgü emperyalizm, ırkçılık, Nazizm, Faşizm gibi hegemonek ideolojilerin ve Avrupa'nın üstünlüğünü vurgulayan koloniyal kültürün bir parçasıdır. Oryantalizm ben ve öteki, Batı ve Batılı olmayan, Avrupa ve Avrupalı olmayan, kadim dünya ve modern zamanlar arasındaki güç ilişkilerini tanımlayan bir temel perspektifin adıdır. Buna mukabil Oksidantalizm sömürge olmaktan çıkma sürecini tamamlamak için üçüncü dünya ülkelerinde teşekkül eden bir disiplindir. Askerî, ekonomik ve siyasî düzeydeki bu süreç bilimsel ve kültürel sömürgecilikten kurtuluş gerçekleşmediği sürece tamamlanmış sayılamaz. Sömürgeleştirilmiş ülkeler, isterse görünürde özgürlüklerini kazanmış olsunlar, bir araştırma nesnesi olarak kaldıkları sü-

rece dekolonizasyon çabaları anlam taşımayacaktır. Oryantalizm'in araştırma nesnesi Oksidantalizm'de araştıran özneye dönüşecek, Oryantalizm'in araştıran öznesi Oksidantalizm'de araştırma nesnesi haline gelecektir. Nitekim hiç bir araştırma nesnesi ve öznesi ebediyen böyle kalmaz. Neyin özne neyin nesne olacağı halklar ve kültürler arasındaki güç ilişkileriyle belirlenmektedir. Roller tarih boyunca değişir. Antik dünya, Çin, Hindistan, İran, Babil, Mısır araştıran öznelereydi. Klasik İslâm kültürü de şüphesiz böyleydi. Bu roller modern zamanlarda Avrupalılar araştıran özne, Müslümanlar araştırma nesnesi olunca değişti. Oryantalizm'in sonu ve Oksidantalizm'in başlangıcı özne-nesne, ben-öteki ile ilgili rollerin üçüncü kez değiştiği anlamına gelmektedir. Batı giderek özne konumunu yitirmekte ve nesne haline gelmektedir. Doğu ise tam tersi. Özne İdealizm Batılı modern kolonyal zamanlardan üçüncü dünyanın post-kolonyal yeni zamanlarına evrilmiştir artık. Batı'yı bilen özne olarak ilan eden "düşünüyorum o halde varım", üçüncü dünyada "araştırıyorum o halde varım" a dönüşmüştür. (Hanefî, A.g.m., s.15-16).

Oksidantalizm bir karşı-araştırma alanıdır; Doğu'da geliştirilmiş ve Batı'yı Batılı Olmayan bakış açılarıyla araştırmak üzere geliştirilmiş bir alan. Benlik algısında öteki daima bir imajdır. Bir imaj daima bir karikatürdür ve hedefe atış yapmaya yarar. Oryantalizm Doğu hakkında siyah derililer, sarı derililer, Doğu despotizmi, ilkel zihniyet, yaban düşünce, Sami zihniyeti, Arab zihniyeti, şiddet, fanatiklik, az gelişmişlik, bağımlılık, ayrılıkçılık, gelenekçilik ve muhafazakârlık adı altında birçok karikatür üretmiştir. Bir kez öteki karikatürleştirildi mi, benin ötekiyle ilgili herhangi bir eylemini meşrulaştırmak kolaydır artık. İmaj ötekini benin atışları için kolay bir hedef haline getirir. Beyaz, Batılı, demokrasi, mantıksal zihniyet, medeniyet, Ârî ırkın üstünlüğü, barış, tolerans, gelişme ve hatta aşırı gelişme, bağımsızlık, sekülerizm, modernizm, ilerleme... bu imajın oluşturucu parçalarıdır. Kitle iletişim araçları ve onların Batılılarca kontrolü bu imajı Batı için pekiştirirken zıtlarını da Doğu

için vurgulamayı sürdürür. Oryantalizm merkezin, Oksidantalizm çevrenin bir ürünüdür. Merkezin üstat çevrenin tilmiz, merkezin üretici çevrenin tüketici olduğu bu ilişki biçimini değiştirmenin yöntemi Oksidantalizm'dir. Bu yeni bilim Batı'nın Doğu'yu tanımlarken başvurduğu karşıtlıkları (bilgi-cehalet, mantık-çelişki, akıl-büyük, demokrasi-despotizm... gibi) nesne olmaktan özne olmaya geçerek tashih edecek ve Batı'nın ben-öteki arasında tanımladığı ilişkileri üstün olan-aşağı olan hiyerarşisinden kurtararak eşit ve karşılıklı insanî ilişki tanımına kavuşturacaktır. Oryantalizm'in yıkıcılığına karşı Oksidantalizm yapıcı olacaktır. Batı biliminin tarafsızlık ve nesnellik iddialarına rağmen Oryantalizm ne tarafsız ne de nesneldir. Buna mukabil Oksidantalizm ne egemen olma arzusuyla motive edilmiştir ne de araştırma nesnesi hakkında basmakalıp imajlar üretir. Nesnellikten uzak biçimde değer yargılarında bulunmaz. Araştırma nesnesi, yöntemi ve amacıyla tam bir bilimdir. Amacı Oryantalizm'in özne ve nesne arasında öngördüğü güç ilişkisini deşifre etmek, ötekinin kontrol maksadıyla dayattığı imajdan benliğini kurtarıp özgürleştirmektir. Oksidantalizm yaratıcı gücünü özgürleştirici işlevinden alır. Bu aynı zamanda Batılı olmayan toplumların Batı taklitçiliğinden kurtulmaları anlamına gelmektedir. Nitekim Oksidantalizm'in hedefi Üçüncü dünyadaki Batılılaşma eğilimlerini karşı bir etkiyle dengelemektir. Bu yeni bilim taklitçi Modernizm ile gelenekçilik arasında sıkışıp kalmış üçüncü dünya entelektüelini içine girdiği çıkmazdan kurtarabilir. Efgânî türü reformcu yaklaşım da Batıcı modernist eğilimler de aslında Batı'yı model olarak kabullenmek bakımından farklı tutumlara sahip sayılmazlar. Oksidantalizm Batı'yı model almanın özgürleşme yolunda çare olmadığını ileri sürmek demektir ve bilgiyi Batı'dan transfer etmekle yetinmek yerine kültürel bir yaratıcılık peşindedir. "Batı üretir, Batılı olmayan tüketir" formülü Oksidantalizm ile aşılabilecektir. Kavramsallaştırma Batı bilincinin tekelinde olmadığı gibi bilim gerçeklikten zuhur eder; geleneksel veya modern Batı'ya ait metinlerden değil. (Hanefî, *A.g.m.*, s. 16-18).

Bu yeni bilimin verileri iki kaynaktan çıkarılacaktır: Üçüncü dünya entelektüellerinin Avrupa kültürünü eleştirileri ve Avrupa bilincinin bizzat Batılı düşünür ve filozoflarca içerden yapılmış eleştirileri. Avrupa felsefesi, bilim ve sanat da dâhil olmak üzere bütün bir dünya görüşünün ifadesidir. Avrupa dünya görüşü ve bilincinin aynası olan başlıca felsefi eserler araştırmaların birincil ham maddesini oluşturur. Oksidantalizm'in konusu bizzat Avrupa bilincidir çünkü. Avrupa bilincinin dayandığı üç kaynak olan Grek-Roma, Yahudilik-Hıristiyanlık ve bizatihi Avrupa zihin yapısı ve geleneklerinden oluşan kültürel çevre, tarih boyunca yaşadığı çelişkili süreçlerle kendini yeniden üretmiş ve artık Nihilizm'de ifadesini bulan bir sona doğru yaklaşmaktadır. Şimdi soru Avrupa bilincinin geleceğinin ne olacaktır. Buna karşılık üçüncü dünya kendi tarihî ve modern deneyimleri ışığında sınıma yanılmalarla ilerleyen bir dinamizm ve yeni bir bilinçlenme süreci içindedir. Oksidantalizm'i ulusal-yerel kültür lehine evrensel dünya kültürünü kurban eden bir yaklaşım olarak görenler dünya kültürü kavramının merkez tarafından çevreye hükmetmek için uydurulmuş bir efsaneden ibaret olduğunu fark etmelidirler. Büyük K harfiyle yazılan tek bir kültür yoktur. Küçük k'larla yazılan birçok kültür vardır ve her kültür kendi özerk hayatını toplum ve tarihinin bir ifadesi olarak yaşar. Oksidantalizm'i tarihî bilimlerin siyasallaşması olarak görenlere gelince, aslında bilimin siyasallaşması tüm zamanlarda, tüm kültür ve toplumlarda rastlanan ortak bir deneyimdir; bu tutum yalnızca klasik Oryantalizm'de değil, beşerî bilimler olsun ve hatta doğa bilimleri olsun bütün Avrupa bilimlerinde kendini gösterir. Güç dengesi Avrupa'dan üçüncü dünyaya, merkezden çevreye değişince bilimin siyasallaşması nedense sorun edilmektedir. Oysa bilimin güç olduğunu söyleyen bizzat merkezin üstatlarıdır. Oryantalizm'den Oksidantalizm'e geçiş, bu yüzden, güç dengesindeki bir temel değişimin ifadesi olacaktır. (Ayrıntılı analiz için bk. *A.g.m.*, s. 18-22).

Hanefî'nin Oksidantalizm'i görüldüğü gibi kendisini Oryantalizm'in karşıtı olarak kurguluyor. Elbette bu karşıtlık, iddiaya göre Oryantalizm'de eleştirilen ne varsa onları aşmayı mümkün kılan bir mahiyet arz ediyor. O halde bunları tekrar hatırlayalım:

- a. Oryantalizm'in kolonyalist ilgi ve amaçları *versus* Oksidantalizm'in post-kolonyalist özgürleştirici işlevi;
- b. Oryantalizm'in üstün Batı-aşağı Doğu dikotomisi *versus* Oksidantalizm'in Doğu ve Batı'nın eşit şartlarda karşılıklı ilişkisi;
- c. Oryantalizm'in Batılı araştıran öznesi *versus* Oksidantalizm'in Batılı araştırılan nesnesi;
- d. Oryantalizm'in Doğulu araştırılan nesnesi *versus* Oksidantalizm'in Doğulu araştıran öznesi;
- e. Oryantalizm'in Doğu karikatürü *versus* Oksidantalizm'in gerçek Batı'sı;
- f. Oryantalizm'in Batılı bilinci *versus* Oksidantalizm'in Karşı-Batılı (Doğulu?) bilinci;
- g. Oryantalizm'in yıkıcı niteliği *versus* Oksidantalizm'in yapıcı niteliği;
- h. Oryantalizm'in Avrupa-merkezli evrenselciliği *versus* Oksidantalizm'in özerk çok kültürleri;
- i. Oryantalizm'in öznelliği *versus* Oksidantalizm'in nesnelliği;
- j. Oryantalizm'in Doğu bilgisiyle güç istemi *versus* Oksidantalizm'in Batı bilgisiyle güç istemi;
- k. Oryantalizm'in modernitesi *versus* Oksidantalizm'in moderniteyi aşma çabası.

Bu karşıtlıklar öncelikle Oryantalizm'in Batı-Doğu karşıtlığını esas alması bakımından dikkat çekmektedir. Batılı olmayan kültür ve medeniyetler böylece total bir yaklaşımla Doğu kavramı içine dâhil edilmektedir. Oksidantalizm'in temel

konusunun Avrupalı bilinç olması, bu bilincin ne ölçüde tarihî ne ölçüde aşkın olduğu hususunu gündeme getirmektedir. Bu bilincin tarihî dönüşüm ve değişimlerin ürettiği ya da bunların ifadesi olan bir bilinç olduğunun kabul edilmesi bir perspektif ise, tarihî dönüşüm ve değişimlerle durmaksızın kendisini açan, daima yeniden üretilen ancak zâtî varlığı aynı kalan aşkın bir bilinç olduğunun kabul edilmesi başka bir perspektiftir. Batı medeniyetinin Antik Yunan, Ortaçağ, Rönesans Hürmanizmi, Aydınlanma Çağı, Fransız Devrimi, Sanayi Devrimi... şeklinde sıraladığımız dönemleri arasındaki süreklilik ve kopma süreçlerinin neler olduğunu tarih bilimiyle ortaya koymak mümkündür. Ancak bir Avrupa bilincinden söz ettiğimizde aslında Avrupa tarihinin birikimsel yanından söz ediyoruz demektir. Bu birikim köklü tarihî değişmelerin hem maddesi hem de sureti ise söz konusu olan aşkın bir bilinç formu değil tarihî bir serüvendir. Avrupa tarihinde asıl garip olan bu serüvenin kadim dünya ile karşılaştırılabilir olan uzun tarihi ardından dünyadaki hiçbir medeniyetle karşılaştırılmayacak olan bir modernite tasarımını nasıl olup da geliştirmiş olduğudur. Bu anlamda Avrupa bilinci denilen formun inceleme konusu yapılması esas itibarıyla modernliği merkezileştirecektir. Açıkçası Oksidantalizm'in asıl inceleme konusu bu emsalsiz ve biricik niteliğiyle modernliktir ve bu bilim bütün dikkatini öncesi ve sonrasıyla modernlik üzerinde yoğunlaştırmak zorundadır. Nitekim hem Oksidantalizm'in inşa gerekçesi olan Oryantalizm modern Avrupa'nın bir tasarımıdır, hem de Oksidantalizm'in araştırmacı öznesi olduğu ileri sürülen Üçüncü dünya veya İslâm dünyasının temel sorunu modernleşmeyle ilgilidir. Şu halde konuyu tekrar tespit edelim: Eğer olacaksa Oksidantalizm'in konusu "Avrupa bilinci" değil, "Modern Bilinç"tir. Çünkü ne kadim dünyanın Avrupa'sında Oryantalizm diye bir fenomen vardı ne de Postmodernite Oryantalizm'i meşru görmektedir. Öte yandan Oksidantalizm'in bir bilim olarak tasavvur edilmesine, Oryantalizm'in gerçek anlamda bir bilim olmadığı, bir söylem olduğu savı eşlik ederken bu yeni bilim kendisini Francis Baconcu bir "bilgi güçtür" söy-

lemine oturtmaktadır. Böylece bilimsel amaçların da, bilimsel konu, ilke ve problemler gibi bilimin yöntembilimsel sınırları içinde kalması gerektiği şeklindeki hiç değilse bilimsel iletişimi mümkün kılma amacına yönelik akademik nesnellik ilkesi bizzat Oryantalizm'in en çok eleştirilen bilim-dışı öznelliğine yaklaştırılmış olmaktadır. Oysa bilimsel bir disiplinin bilimsel amaçları ile bilim-dışı (ekonomik, politik, teolojik) amaçlarla kullanılması ayrı ayrı şeylerdir. Konu, ilke, problem ve amaç bilimsel yönetime ait sınırların veya bilimler arası ilişkiler manzumesinin dışına çıktığı, üstüne üstlük bilim-dışı amaç bilimsel yöntemin bütünleyici bir parçası halinde bizzat temellendirici işlev görmeye başladığı zaman gerçeklerden çıkan bilimin yerini belli bir bilincin ürettiği gerçek kavramı alabilir. Bu da gerçekliğin keşfinin yerini gerçekliğin icadı kavramının alması demektir ki bizzat yazarın iddia ettiği nesnellik bu durumda tartışmalı hale gelecektir. Aslında Hanefî'nin geliştirdiği Oksidentalizm Bilimi ('ilmü'l-İstiğrâb), bir araştırma yöntemi önermektedir ve bu yöntemin analizi de ciddî bilim felsefesi (hatta tarih felsefesi) tartışmalarını gerektirmektedir. Bu tartışmaların en can alıcı yönü yöntemde yer alan, bilim-dışı demesek de, bilim-ötesi unsurların nasıl bir metafizik-bilim ilişkisi üzerine oturtulduğu olacaktır. Buradaki metafizik terimi fizik-ötesi anlamında değil, bilim-ötesi anlamındadır. Ortaçağ İslâm'ında açıkça ifade edilen, özel bilimlerin ilkelerinin metafizikte ortaya konması sorunu, belki aynı açıklıkla ifade edilmiyor olsa da modern bilim için de söz konusudur. Her bilim belli metafizik ilkelerin (foundations) kurucu roller üstlendiği bir paradigmayı esas alır. Bunun böyle olması da onları bilim olmaktan çıkarmaz. Hanefî'nin önerdiği araştırma yönteminde birer açıklayıcı ilke yahut temel fikir mesabesinde olan Doğu-Batı, kültür, tarih, bilinç, bilgi-güç ilişkisi, bilimsel nesnellik gibi kavramlardan tam olarak ne kast edildiği, bunların Oksidentalizm bilimin ilkeleri olarak nasıl temellendirildiği hususu iyice belirginleştirilmelidir. Açıkçası ortaya konduğu şekliyle Oksidentalizm bilimine ait yöntemin, tıpkı Hanefî'nin (aslına Edward Said'in) Oryantalizm için yaptığı gibi nasıl bir bilin-

cin ifadesi olduğu iyice irdelenmelidir. Bunun bir devir ve tetsüle yol açacağı iddia edilebilir; ancak řu bilinmelidir ki bilimsel yöntemlerin felsefi (kavramsal) analizi dondurulamaz bir süreçtir ve yöntemlerin ancak bu sayede daha rafine hale geldiği hususu bizzat bilim ve felsefe tarihinden öğrendiğimiz bir gerçektir. ‘İlmü’l-İstigrâb ile ilgili asıl tartışma konusu, Oksidantalizm’in kazandığı yeni anlamlarla ilgili olarak şudur: Bu araştırma yöntemi bir Batı düşmanlığına dayanmakta ya da böyle bir düşmanlık üretmekte midir? Bu sorunun anlamını tespit etmeyi aşğıdaki satırlara bırakıp Oksidantalizm’i aynen bu sorunun işaret ettiği çatışma fikrine dayandıran bir başka yaklaşıma geçelim.

Bir Tehdit Algısı Olarak Oksidantalizm: “Düşmanlarının Gözündeki Batı”

Ian Buruma ve Avishai Margalit imzalarını taşıyan *Occidentalism: The West in the Eyes of Its Enemies* (New York: The Penguin Press 2004) adlı kitap terimin anlamını ürkütücü boyutlara taşıyor. Oksidantalizm artık Oryantalizm’e mukabele etmeye yönelik mutasavver bir akademik disiplin değil alenen modern Batı düşmanlığı anlamına gelmekte. “Batı’ya Karşı Savaş”ın Aydınlanma ve sanayileşme karşıtlığını besleyen Avrupa kültüründeki köklerine inilerek Oksidantalizm’in Doğu’ya ve/veya “İslamist radical”lere özgü bir akım olmadığı vurgulanırken modern kaptalist “Batı Şehri”ne yönelik böyle bir isyanın tehditkâr yönleri konusunda hedef kitesini uyarıyor. Bununla birlikte yazarlar Batı’nın liberal demokratik değerlerini savunma çağrısı yaparken savaş tamtamlarından söz edenleri de eleştiriyor. Oksidantalizm’in karşısında Oryantalist bakış açılarının sürdürülebilirliği yok yazarlara göre. Nitekim Oryantalizm ve Oksidantalizm aynı zihniyet dünyasının birbirine zıt görünen iki yüzünden ibaret. Batı’nın İslâm ile kategorik anlamda bir savaş içinde olmadığını da ısrarla vurguluyorlar. Böyle bir Oksidantalizm tasavvurunu yazımızın sınırlı hacmi

içinde resmedebilmek için, tıpkı Hasan Hanefî kısmındaki gibi yapacak, kitabın yazarlarından Ian Buruma'nın, "Oksidentalizm'in Kökenleri" başlığını taşıyan ve kitaptaki çekirdek fikirleri altını çizerek tekrar eden üç sayfalık özlü yazısından da yararlanacağız (Ian Buruma, "The Origins of Occidentalism" *Chronicle of Higher Education*, February 6 2004 supp, Cilt: 50, sayı: 22, ss. B10-B12).

Buruma, adı geçen kitabın ilk bölümünde de geniş olarak işlendiği gibi, Batı düşmanlığı anlamındaki Oksidentalizm'in Doğu'daki ilk modern örneğini Japonya'da bulmaktadır. Japonya'nın Batı'yı yakalama çabaları başarıyla sonuçlanmıştı; fakat Batı modernliğinin zaferi Japon entelektüelleri ve liderleri arasında öfkeli bir tepkiyi beslemiş ve sonuç Pearl Harbour saldırısıyla kendisini göstermişti. Bu saldırıdan sadece yedi ay sonra, 1942'de önde gelen Japon bilgin ve entelektüelleri Kyoto'da toplanmış ve "Modern'e nasıl galebe çalabiliriz?" başlığı etrafında tartışmışlardı. Burada modern terimi Batı'yı veya Batı emperyalizmini ifade etmekteydi. Toplantıdaki bilginlerden biri Batılılaşmanın Japon ruhuna zerk edilmiş bir hastalık olduğunu ileri sürmüş, bazıları modern Avrupalı bir şey olarak tanımlamış, bazıları da Amerikancılığın düşman olduğuna inandığını belirtmişti. Ayrıca bilimde sağlıklı biçimde uzmanlaşmanın Doğu manevî kültürünün bütünlüğünü ortadan kaldırdığını ileri sürerek modern bilimi suçlayanlar da vardı. Kapitalizm Japon toplumuna modern teknolojiyle, bireysel özgürlük ve demokrasi gibi kavramlarla sızılmaktaydı ve bu da kötüydü. İşte bütün bu yozlaştırıcı etkilerin üstesinden gelmek gerekmekteydi. Katılımcıların hepsi kültürün yani geleneksel Japon kültürünün ruhu önceleyen ve köklü bir yapıda olduğunda hemfikirdi; oysa Batı medeniyeti istikrarsız, köksüz ve tahripkâr idi. Batı, özellikle de ABD, soğuk, ruhu olmayan bir makine gibiydi; kökü olmayan nesiller peydahlayan karışık halkların yaşadığı bir yerdi. Buna karşılık kutsal Japon imparatorluğunun yönetimi altında birleştirilmiş bütüncül ve geleneksel Doğu, insânî tabiata uygun olmak bakımından sıcaktı ve

organik Asya topluluğunu manevî sağlığına bu ruh kavuşturacaktı. Katılımcılardan biri şunu ileri sürmüştü: Mücadele Japon kanıyla Batı'nın aklı arasındaydı. Üstelik sağcı solcu ayırımı bu mücadelede anlamlı değildi. Yakın geçmişte hem Japon Marksistleri hem de şövenistleri modernliği kutsal Japon imparatorluğunun yönetimi altında bütünlük kazanan geleneksel Doğu için bir tehdit olarak değerlendirmekteydi ve bu eğilim halen gözlemlenmektedir. Buruma ve kitabın öteki yazarı Margalit Batı modernitesine karşı sürmekte olan savaşa Oksidantalizm adını verdiler. Bu savaş ne yeniydi ne de sadece aşırı İslamcı akımlara mahsustu; tarihsel kökeni de karşı olduğu söylenen ne varsa onlardan çok öncesine dayanıyordu (Ayrıntı için bk. Buruma&Margalit, *A.g.e.*, s. 1-6). Mesela kan, toprak, halkın ruhu gibi söylemlerin Fransız Aydınlanmacılığın evrenselci iddialarına, Fransız devrimine ve Napolyon'un müstevli ordularına karşı 18-19. yüzyıl Alman romantikleri tarafından da kullanıldığına dikkat çeken yazar ayrıca 1930'larda Avrupalı faşist ve nasyonal sosyalistlerin Amerikanizm'e, Anglosakson Liberalizm'ine ve "köksüz kozmopolitliğe" (yani yahudilere) karşı benzeri bir söylemi gündeme getirdiğine dikkat çekiyor. Ayrıca Aydınlanma ve Fransız Devrimi'nin gayr-i meşru çocuğu olsa da Rus Komünizmi'nin de, özellikle Stalin döneminde, Batı liberalizminin iflah olmaz bir düşmanı olduğunu hatırlatıyor (krş. Buruma&Margalit, *A.g.e.*, s. 8-11, s. 36-37).

Buruma'nın Oksidantalizm bağlamında özellikle dikkat çektiği bir husus da şu: Birçok radikal İslâmci bu Anti-Batıcı kavramları Batı'dan ödünç almıştır. Aslında mesele de budur. Hiçbir oksidantalist, hatta kutsal savaşçı olanları da dâhil, Batı'dan tümüyle bağımsız olamaz. Pol Pot Marksizm ile Khmer ulusalçılığını birleştirdiği sırada Paris'te radyo teknolojisi öğrencisiydi. Ali Şeriatî Paris'te bulunduğu sıralarda Frantz Fanon ve Che Guevara'nın eserlerini çevirmişti. Satı Husrî Fransız Aydınlanması'na karşı olan Fichte ve Herder gibi Alman romantiklerinin sıkı bir öğrencisiydi (krş. Buruma&Margalit, *A.g.e.*, s. 144-145). Ve Buruma soruyor: Peki o zaman Batı'ya karşı ra-

dikal İslâmcı cihatta yeni olan nedir? Batı zehrinin panzehiri olarak Radikal İslâmcılık evrensel ve püriten (İng. pure) olanın bir karışımıydı. Evrenseli çünkü bir müminin gözünde bütün insanlar iyi birer mümin olabilirlerdi, püritendi çünkü daveti reddedenler sadece kayıp ruhlar değil aynı zamanda ortadan kaldırılması gereken cahilî kimselerdi.

Hesap yapma –parayı, kârı, bilimsel kanutları hesaplama- ruhsuz bir uğraş olarak değerlendiriliyordu. Sahicilik şiirde, sezgide ve imandaydı. Batı burjuva toplumu hakkındaki oksidentalit görüş lüks, şehvet ve çıkarıcılık terimleriyle özetleniyordu. Aynı tanımlama bir Taliban savaşçısının şu sözlerinde de yansımaktaydı: “Amerikalılar asla kazanamayacak, çünkü onlar Pepsi-Cola içmeyi seviyor, biz ise şehit olmayı.” İç savaşta İspanyol faşistlerinin, Nazi ideologlarının ve Japon kamikaze pilotlarının da benzeri ifadeleri, aynı karşı oluşu yansıtmaktaydı. Kahraman hiçbir çıkar hesabı yapmadan davası uğruna kendini feda eden kişiydi. Ve Oksidentalit kahraman ister Nazi isterse de radikal İslâmcı olsun kendi ırkı ya da imanının saflığını bozanları yok eden kişiydi (Daha derin analiz için bk. Buruma&Margalit, *A.g.e.*, “Heroes and Merchants” bölümü, s. 49 vd.).

Kitapta yer alan ve tartışmayı yakından ilgilendiren bazı fikirlerin altını burada çizmek gerekiyor: Oksidentalizm ‘ötekiler’ karşısındaki indirgemeci tutumuyla Oryantalizm’in baş aşağı çevrilmiş halinden ibarettir. Makul bir Aydınlanma eleştirisinden sırf Oksidentalitler safında görünmemek için sarfı nazar etmemek gerekir. Temel mesele Oksidentalizm akımı karşısında Batı ideasının -yani dünyadaki liberal demokrasilerin- düşmanlarına karşı nasıl savunulacağıdır. Ancak bu Batı’nın kategorik olarak İslam’la savaş halinde olduğu anlamına kesinlikle gelmez. (Buruma&Margalit, *A.g.e.*, s. 10-11, 147) Buruma yazısının sonunda Oksidentalizm karşısında geliştirilmesi gereken tutumu şöyle tekrarlıyor: “Batılılar olarak bizler özgürlüklerimizi kendilerini tahrip peşindeki kutsal savaşçılara karşı korumalıyız. Ancak bunu yaparken güvenlik ile sivil

özgürlükler arasındaki dengeyi gözetmeli biri uğruna diğerini kurban etmemeliyiz. İslâmıcılık ile Hıristiyanlık adına savaştığımızı düşünmek vahim bir yanlıştır. Bu bizi ı ışık ve karanlığın savaşından söz eden yıkıcı Manişeistik görüşü paylaşmaya zorlar. Batı'da yaşayan Müslümanların kutsal savaşçı saflarına katılmaları önlenmeli ancak bu yapılırken Avrupalı ve Amerikalı vatandaşlar olarak onların haklarına saygı gösterilmelidir. Bizim özgürlük anlayışımız onları da dış düşmana karşı savunmayı gerektirir; fakat aynı zamanda liderlerimizin korkularımızı kullanarak özgürlükleri ortadan kaldırmak istemelerine karşı olmayı da..." (Buruma&Margalit, *A.g.e.*, s.149).

Bu tasavvurun temellerindeki ana fikirler şöyle sıralanabilir:

- a. Oksidantalizm Doğu'nun modern Batı'ya düşmanlığının bir ifadesidir.
- b. Oksidantalizm Doğu'nun moderniteye yönelttiği kökten ve reddedici bir eleştiridir.
- c. Kökleri bizzat Batı'dadır. Bizzat Batı'da moderniteye yönelik olan bir eleştiri geleneği vardır. Özellikle Alman düşünce çevrelerinin Fransız Aydınlanmacılığı'nın evrenselci iddialarına ve Marksizm'in (tabiatıyla Rusya'nın) Londra merkezli sosyal adalet erdemini ayaklar altına alan kâr mantığına tepkide kendisini gösterir.
- d. Oksidantalist tepkilerin Batılı olmayan biçimleri de Batılı eleştirilerden ilham almışlardır.
- e. Ancak 1942'de Kyoto'da toplanan Japon entelektüellerinin modernite eleştirilerinde görüldüğü gibi Batı'ya karşı oluşa güçlü bir Doğu ruhu vurgusu eşlik etmektedir.
- f. Bu ruh Radikal İslâmıcı Oksidantalizm'de modern Batı medeniyetinin Câhiliyye toplumu olduğu ve Câhiliyye'ye karşı saf İslâm'ı egemen kılmak gerektiği tezinde karşılığını bulur.
- g. Oksidantalizm'in aktivist yönü modern Batı medeniyetinin temel değerlerini geçersiz kılma ve güç merkezleri-

ni imha etme uğruna kurban olmayı ve canı feda etmeyi bir tür kutsal savaşın yüksek değeri olarak tanımlar ve kendi kahramanlarını üretir.

- h. Oksidantalizm'in iddialarına rağmen, Batı'nın İslâm ile bir savaşı yoktur.
- i. Ancak kendi değerlerini koruma ve savunma adına Batı Oksidantalizm'in düşmanca ve yıkıcı tutumuna karşı kendi içinde önlem almalı ve fakat bunu yaparken insan hakları ve özgürlükleri feda etmek yoluna gitmemelidir.

Bu fikirler dizisinde tanımlanan Oksidantalizm'in, araştırma programı Oryantalizm'e karşı oluşa göre belirlenmiş bir yeni bilim kurmakla ilgisi elbette yoktur. Buruma ve Margalit'in meselesi Pearl Harbour'a hava baskını düzenleyenlerin, 11 Eylül'de ikiz kuleleri vuranların inanç, duygu ve düşünce dünyalarının Batı ve modernlik düşmanı bir bilinci nasıl ürettiğini anlamaya çalışmaktır. Oksidantalizm işte bu düşmanlığın adıdır. Dolayısıyla temel konu modern Batı medeniyeti ve ona düşman olan Batılı olmayan bilinçtir. Bu bilinç, modern akademyanın araştırma yöntemleriyle analiz ediliyor, kökleri araştırılıyor ve Oksidantalizm'in tarihî kökeni itibariyle Batı kaynaklı olduğu sonucuna ulaşıyor. Batılı olmayanların Oksidantalizm'i de bu durumda ana fikir ve temel kavramları itibariyle kesinlikle özgün olmayan, Batı Oksidantalizm'inden devşirilmiş bir tutuma indirgenmiş oluyor. Bu bağlamda sorulabilecek can alıcı sorular şunlardır: Acaba Buruma-Margalit'in Oksidantalizm'i içinde Hanefî'nin Oksidantalizm'i nereye oturuyor? Buruma-Margalit'in yeni bir bilim kurma ihtiyacı hissetmeden ulaştığı sonuçlar ile Hanefî'nin yeni bir bilim olarak Oksidantalizm'i aynı analiz yöntemlerini kullanmıyor mu? Her ikisinin de konusu (biri Avrupalı olan diğeri Batılı olmayan) "bilinç" değil mi? Her iki Oksidantalizm arasındaki benzerlik ve farklar nedir? Hanefî açısından denilebilir ki aslında Buruma-Margalit'in Oksidantalizm'i tipik Oryentalist söylemin bir uzantısıdır. Buruma-Margalit açısından da Hanefî'nin Oksidantalizm'i, kökleri yine Batı'da olan modern/Batı aleyh-

tarı (düşmanı?) söylemin bir uzantısı olarak görülebilir. Peki, bu farklılık medeniyetlerin birbirini anlama konusunda başvurabileceği beşerî imkânların giderek azaldığı bir dünyada ne anlam ifade etmektedir?

Değerlendirme

Oksidentalizm'e dair bu iki yaklaşımı ister tamamen doğru isterse de tamamen yanlış kabul edelim bu son soru asıl soru olmaya devam edecektir. Bilim ve düşünce insanları artık akıbet fikrini Batı-Doğu kutuplaşması ekseninden çıkarıp insanlığın geleceği eksenine oturtmak ve Huntingtoncu söylemin değişimene su taşımaktan vazgeçmek zorundadırlar. Bu söylemin çatışma fikrine dayalı ana fikirlerini hep birlikte hatırlayalım: Sovyetler'in yıkılmasından sonra zemin kaybeden kutuplaşma ve çatışma fikrini ABD dış siyaseti için yeniden üretmek isteyen Huntington 1993'te yeni çatışmanın medeniyetler arasında vuku bulacağını ileri sürmüştü. Medeniyetler çatışması küresel siyasete egemen olacaktı. Huntington'un medeniyetleri Batı (Avrupa ve Kuzey Amerika), Konfüçyüsçü, Japon, İslâm, Hindu, Slav-Ortodoks, Latin Amerika ve belki Afrika idi. Medeniyetler arası farklar ideoloji ve politik rejim farklarından daha temelliydi Huntington'a göre. Komünistler demokrat, fakirler zengin olabilirdi ama Ruslar kesinlikle Estonyalı, Azeriler kesinlikle Ermeni olamazlardı. Nitekim tarihin en şiddetli çatışmaları da medeniyetler çatışmasıydı. Günümüzde Batı, gücünün zirvesindeydi fakat Batılı olmayanlar dünyayı yine Batılı olmayan yollarla şekillendirmek üzere gerekli arzu ve kaynaklara sahipti. Kültürün kadife perdesi, ideolojinin demir perdesiyle yer değiştirmişti. Batı kendisini Çin'in önderlik ettiği bir Doğu ekonomik bloğu karşısında bulmuştu. Körfez savaşı Bush'un iddia ettiği gibi Irak'a karşı dünyanın değil, İslâm'a karşı Batı'nın savaşıydı. Eğer bir dünya savaşı daha olacaksa bu medeniyetler savaşı olacaktı. Batı kültürünün dünyanın öteki kesimlerine olan etkisi yüzeyseldi. Daha

temel düzeyde Batılı kavramlar öteki medeniyetlerde olanlardan esas itibariyle farklıydı. Bireysellik, Liberalizm, anayasacılık, insan hakları, eşitlik, özgürlük, hukuk devleti, demokrasi, serbest piyasa, kilise-devlet ayırımı öteki medeniyetlerde yeteri kadar titreyişe yol açmamıştı. Evrensel bir medeniyet olduğu tezi Batılı bir fikirdir ve Asya toplumlarının Partikülarizm'i için hiç de anlamlı değildir. Asyalılar, aralarındaki farklara rağmen Batılı çıkarlar, değerler ve iktidar karşısında bir Konfüsyüsçü-Müslüman ittifakı içine gireceklerdir. Batı kendi medeniyetleri içinde daha çok işbirliği ve bütünlük içine girecek, Konfücyüsçü-Müslüman devletlerin askerî gücünü sınırlandırarak bu tehdidi göğüslemelidir.

Anlaşılan mutlak bir çatışma fikrine dayalı bilimsel ve düşünsel etkinlik insanlığın geleceğine hizmet etmeyecektir. Müslümanlara gelince onlar "insanlar içinden çıkarılmış" ve kendi yollarında insanlığın kurtuluşu için, yeryüzünde barış için yürüyen erdemli insanlar olarak Huntington'cu bir kavramsallaştırmayı içlerine sindiriyor olamazlar. Aslında böyle bir çatışma mantığının benimsenmesi, çatışma fikri Oryantalizm'in özünde var olduğu için onunla zımnen uzlaşmak anlamına gelir. Hanefî'nin bilimsel ve düşünsel projesinin taşıdığı entelektüel imkânları teslim etmekle birlikte bu yöndeki kaygılarımı da dile getirmek isterim: Her şeyden önce bir oksidantalist kendisini Oryantalizm'e karşı konumlandığı için oryantalistlere zımnen "oyunu sizin kurallarınızla oynamaya hazırım" demiş olmaktadır. Ayrıca Oksidantalizm teriminin özellikle 11 Eylül'den sonra Batı kamuoyunda doğurduğu tedirginlik onların oryantalist perspektiflerini aşma konusundaki şanslarını da iyice azaltacaktır. Oksidantalizm çatışma fikrini esas aldığı her durumda Batılı entelejiyansiya ile tartışmayı (aslında tanışmayı) da reddetmek eğiliminde olacaktır. Oryantalizm'in ki gibi monolojik bir okumayla Batı'yı tanımlama çabası içine girilecek ve tanıma/tanışma imkânları peşinen bertaraf edilmiş olacaktır. Oryantalizm'in telkin ettiği bu monolojizmden kurtularak diyalojik tutumlara yönelmek entelektüel sorum-

luluk gereğidir. Doğru tutum, ne ilkesiz çatışma ne de ilkesiz uzlaşmadır. Yeryüzünün bütün medeniyetleri İslâm'da vurgulanan evrensel ve barışçı "te'âruf" ilkesini esas alıp kendileri olarak, kendileri kalarak, kendilerini gerçekleştirmenin yolunu bulmak zorundadır. Bunları söylemek gerçekçilikten uzak, çocuksu ve romantik bir evrensel barış sloganı atmak anlamına gelmez. Elbette çatışma arzu edilmez ve elbette çatışma durumunda bütün benliklerin kendini savunma ve geliştirme hakkı meşrudur. Ancak çatışma fikri bütün tarihi, şimdiki ve geleceği açıklayan bir ilke olarak konamaz. Aksi durumda "salâh" yerine "fesâd"ın şartlarını besleyen salt tepkisel söylemler egemen olur. Oksidantalizm'i, adının çağrıştırdığı üzere, Oryantalizm'in bir rövanşisi olarak görmek, böylece Batı emperyalizmine hizmet aracı olarak geliştirildiği söylenen Oryantalizm'e karşı bir anti-emperyalist bilim metodolojisi geliştirmeye çalışmak, ilk bakışta haklı bir tepkinin ifadesi olarak meşruymuş gibi görünüyor. Ancak bu tutumun özündeki tepkisellik bizzat Oryantalizm için eleştiri konusu yapılan ideolojik gayeyi onaylamak anlamına gelmeyecek midir? Ayrıca bu tepkisel tutumla İslâm medeniyeti Oryantalizm'in toptancı Doğu tanımı içine sokulmuş olmuyor mu? Bu, İslâm medeniyetinin ilkeleri ve gerçekleriyle ne ölçüde örtüşmektedir? Koşullandırılmış bir refleksin bilimsel araştırmanın doğasıyla ilgisini kurmak bilim kavramının sınırlarını epeyce zorlamak anlamına gelecektir. Üstelik bu tepkisel tutum, içinde yaşanan tarihi koşulların doğru değerlendirilmemesinden kaynaklanan bir tarihdışılığı (anakronizm) da besleyebilir. Açıkçası hepimiz modernliğin ürettiği süreçlerin içindeyiz ve Oksidantalizm bu süreçlerin Batılı vasfını öne çıkarmakta ve fakat onların dışına nasıl çıkacağımızı bize öğretmemektedir. Bu yaklaşım içinde kuyuya düşeni almak için kuyuya inmek zorundayız ve kuyudan tekrar nasıl çıkacağımızı bilmiyoruz. Eğer Oksidantalizm benlik bilincini yeniden üretmek üzere bir "De-Westernizasyon" hareketi olma iddiasında ise bunun tersinden bir "Westernizasyon" olmadığından emin olmak zorundadır. Oysa mevcut yaklaşımıyla Oksidantalizm Müslüman entelektüeli, süreci yönlendirmek

yerine, sürecin bir parçası kılmayı, Oryantalizm'in mantığını aşmak adına zımnen onun mantığını paylaşmayı önermektedir. Bir taraftan Oryantalizm'in "öteki"ni tanımlarken içine düştüğü metodolojik skandalı eleştirmek öte yandan Oksidantalizm'i ötekinin bilimi olarak tanımlamak, tezi belli olmadığı gibi yüksek bir sentez iddiası da olmayan bir tez-antitez diyalektiğini besleyecektir. Bundan daha önemli olarak Batı'ya bu türlü yaklaşım, tıpkı küreselleşme karşıtlarının yerelliği kendi içine kapanmış bir kültür sistemi olarak tanımlamalarında olduğu gibi ne küreselleşme karşısında proaktif tutum belirlemeyi ne de yerli kültür ve medeniyetin kendi dışına yönelik iç imkânlarını doğru değerlendirmeyi mümkün kılacaktır. Oksidantalizm'in hareket noktası yaptığı benlik bilinci kavramı, eğer bu içine kapanıklığın getireceği ve gerektireceği şekilde, kendisini öteki kültürler karşısında test etmek ve özkimliğini yitirmeden ve hatta onu tarih sahnesinde daha iddialı pozisyonlara taşımak üzere öteki kültürlerin birikimlerini tevarüs etmek imkânlarını ortadan kaldırıyorrsa varacağı yer narsizmdir. Bu ise yeniden var olmak konusundaki iddiayı peşinen yitirmiş olmak anlamına gelecektir. Müslüman dünya, Sezai Karakoç'un deyimiyle önce kendi ruhunu, sonra İslâm'ın evrensel değerlerini ve nihayet insanlığı diriltmek görevindedir. Çünkü hem Müslüman ruhu, hem İslâm'ın yeryüzündeki hayatıyeti ve hem de insanlık kriz içindedir. Müslüman düşünce ve bilim insanı hem kendisini hem diniyle münasebetini ve hem de insanlığın bugünkü durumundan büyük ölçüde sorumlu olan modern Batı'yı kritik etmek zorunda olduğunu unutmamalıdır. Ancak bu kritik ne Benliği ve ne de "Öteki"ni imhaya yol açacak bir tahripkârlığa dönüşmeyecektir. Çünkü maksat imha değil, diriliştir. Müslüman'ın kendisine yönelteceği kritik ödevi, Batı medeniyetine yönelteceği kritik hakkıyla bir bütündür ve özellikle Batı'da geliştirilen Oksidantalizm'i tehdit olarak tanımlayan söylemler müslümanı bu ödevden ve de bu haktan mahrum etmek anlamına gelmemelidir. Aksine bu, aynı kritiği Batı'ya da önermek anlamına gelmektedir. Batı entelijansiyası da kendi iç çelişkileriyle ilgili olarak muha-

sebesini sürdürürken ötekiyle ilgili perspektif ve tutumlarını yeniden derin bir kritiğe tabi tutmak ödevini yürekten içselleştirmelidir. Sonuç olarak insanlığın geldiği bu noktada Batı ve İslâm dünyasının yaşayacağı bu entelektüel kritik etme süreçleri köprüleri atmaya değil köprüler kurmaya yönelik olmalıdır. Ancak Oksidentalizm'in her iki tarafta yol açacağı mevzilenme eğilimleri söz konusu kritik etme imkânlarını hayata geçirecek midir, bundan emin değiliz.